

Měřínský, Zdeněk

**První archeologické výzkumy zaniklých středověkých osad na Moravě :
(příspěvek k dějinám moravské archeologie)**

*Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. E, Řada
archeologicko-klasická. 1977-1978, vol. 26-27, iss. E22-23, pp. [177]-192*

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/109289>

Access Date: 08. 12. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

ZDENĚK MĚŘINSKÝ

PRVNÍ ARCHEOLOGICKÉ VÝZKUMY ZANIKLÝCH STŘEDOVĚKÝCH OSAD NA MORAVĚ

(Příspěvek k dějinám moravské archeologie)

Před necelým stoletím, roku 1881, prokopal B. Jelínek shluk kupovitých útvarů u obce Běština na Hořovicku, a přestože zkoumané objekty pokládal za slovanské žárové mohyly, stal se, jak se později ukázalo, prvním českým archeologem provádějícím výzkum zaniklé středověké vesnice.¹ Na Moravě se doposud za první archeologický výzkum zaniklé osady považovaly vykopávky K. Schirmeisena ve východní části katastru obce Velká Střelná (okr. Olomouc) v roce 1938.² Bylo to poprvé, kdy archeologickou metodou byly odkryty výrobní objekty a snad i část obytného objektu zaniklé středověké osady a kdy byly tyto památky správně identifikovány, popsány i vyloženy.³ Nebyly to však první archeologické vykopávky na zaniklém středověkém venkovském sídlišti. První výzkumy zaniklých moravských vesnic proběhly mnohem dříve a je zajímavé, že mezi nimi a výzkumem B. Jelínka je jistá podobnost a shoda jak chronologická, tak i interpretační. Na počátku archeologického zájmu o tuto tematiku stáli dva známí moravští badatelé, paleornitolog Václav Čapek⁴ a archeolog Jan Knies.⁵ Nechme nyní promluvit samotného V. Čapka, jak nám svůj výzkum zaniklé středověké osady Studýň⁶ popsal na pokračování v Moravské Orlici z roku 1883.⁷

¹ *Zd. Smetánka, —V. Scheufler, První archeologický výzkum středověké vesnice v Čechách, ČL L, 1963, 231—236.*

² *K. Schirmeisen, Reste der mittelalterlichen Strelna — Siedlung, ZDVGMS XL1, 1939, 45—54. Srov. V., Nekuda Zmizelý život, výzkum zaniklých středověkých osad na území ČSSR, katalog stejnojmenné výstavy, Brno rok neuv., 11.*

³ *Srov. V. Nekuda, l. c., 11.*

⁴ *K životu a dílu V. Čapka srov. J. Sk. (Josef Skutil), Václav Čapek, ČVMŠO XXXVIII, 1927, 52—53 a nekrolog s bibliografií V. Čapek, Příroda XIX, 1926, 257—261.*

⁵ *K životu a dílu J. Kniese srov. J. Augusta, J. Knies, ČVMŠO L, 322—323. Dále vlastní životopis s bibliografií. J. Knies, J. Knies, jeho životní dílo a seznam publikací, Kroměříž 1929, 22 str.*

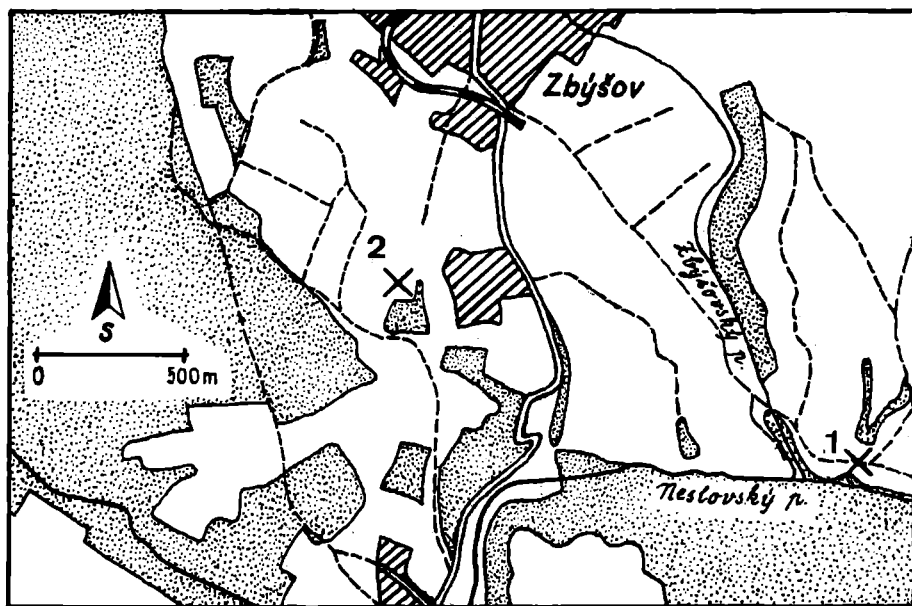
⁶ *K dějinám zaniklé osady Studýň srov. níže. Základní údaje uvádí V. Nekuda, Zaniklé osady na Moravě v období feudalismu, Brno 1961, 48.*

⁷ *Srov. V. Čapek, Předhistorické starožitnosti u Zbejšova, Moravská Orlice XII (XXI), 1883, č. 74 z 31. března, str. 1—2 a č. 76 z 3. dubna, str. 1—2. Týž, Starožitné nálezy u Zbejšova, Moravská Orlice XII (XXI), 1883, č. 283 z 11. prosince, str. 1—2 a č. 284 z 12. prosince, str. 1—2.*

»Bylo to v polovici srpna m. r., když koloruje na mapě geologické okolí Zbejšovské našel jsem staroslovanské pohanské pohřebiště v údolí („u Luk“) asi čtvrt hodiny na jihovýchod ode vsi vzdáleném. Prvního dne našel jsem tři hroby, brzy na to podařilo se mi odkrýt několik jiných hrobů na různých místech poblíž naleziště prvního. Mimo to shledal jsem, že silná vrstva táhne se podél potoka od Zbejšova přicházejícího. Ve hlubokém údolí potoka tohoto, asi od místa kde nyní Zbejšov z části v údolí tom leží, přes „Brodky“, a „Lísky“ pod lesnatou stráň „Kamínky“ sluší hledati starou slovanskou osadu.

Prvně nalezené hroby objevily se mi zcela zřetelně svým okrouhlým průřezem ve světlé, kolmé stěně diluviální, tvořící hranici malého ostrohu nad dolním tokem potoka zbejšovského, již blíže ústí jeho do potoka od Neslovic přicházejícího.⁸

Kromě čtyř jam při soutoku potoků našel V. Čapek dvě další na blízkém, k jihu obráceném svahu, vzdáleném asi 150 m východním směrem, dvě na polích severovýchodně od soutoku a jednu poněkud výše proti proudu Zbýšovského potoka.⁹ Podle Čapkova popisu je možno tato místa poměrně přesně identifikovat a sondážním průzkumem provedeným dne 23. IX. 1973 na svahu nad cestou, procházející po pravé straně údolí Neslo-

Obr. 1. Archeologické lokality v okolí Zbýšova (okr. Brno-venkov). 1 — Studyň (křížkem vyznačeno místo koncentrace nálezů keramiky při povrchových průzkumech v letech 1970—1971; nad ním při rozcestí svah s místem Čapkova výzkumu); 2 — raněstředověké sídliště „v Černých“. (Kresba Z. Měřinský.)

⁸ V. Čapek, op. cit., MO XII (XXI), 1883, č. 74, 1—2.

⁹ V. Čapek, op. cit., MO XII (XXI), 1883, č. 76, 1.

vického potoka, bylo zjištěno, že pod travnatou loukou je šedá popelovitá kulturní vrstva se stopami mazanice, uhlíků i zlomků keramiky. Také správný profil, který tvoří pravý břeh Zbýšovského potoka při jeho soutoku s potokem Neslovickým, ční dodnes do výše asi 4–5 m a místo přesné odpovídá popisu v předcházejícím úryvku. Jen stopy po kulturních zásazích či vrstvě zde již nebyly zjištěny. (Srov. obr. 1, poloha označená č. 1.) Vraťme se však znovu k popisu výzkumu z pera V. Čapka a pokusme se z něj získat některé poznatky o materiální kultuře i dějinách zaniklé Studyně.

V. Čapek prokopal na lokalitě asi 9 objektů, jež mylně považoval za žárové hroby,¹⁰ a teprve o deset let později opravil jeho názory J. Knies, který znovu zhodnotil a popsal výzkum i nálezy.¹¹ Čtyři objekty se nacházely, jak již bylo výše řečeno, na pravém břehu Zbýšovského potoka na ostrohu při soutoku s Neslovickým potokem.

Objekt 1 byla podle popisu V. Čapka a J. Kniese zásobní nebo obilní jáma, jaké známe z řady raněstředověkých i středověkých agrárních sídlišť.¹² Její tvar byl hruškovitý nebo lahvovitý, měla úzké, asi 1 m vysoké hrdlo, jež se dále rozšiřovalo v dutinu širokou 1,6 m a vysokou 1,5 m. Výplň jámy tvořily dvě vrstvy, z nichž spodní, dosahující do výše asi 0,4 m ode dna, byla tmavší, hlinitá, s množstvím nálezů. Jmenujeme z nich alespoň kostru psa, lebku kozy a další osteologický materiál, pocházející údajně z prasete a hovězího dobytka, skořápky ze slepičích vajec, železný hřeb a zlomky keramiky. Nad touto spodní vrstvou byl objekt vyplněn o něco světlejší hlinou s jen ojedinělými zlomky keramiky, kostmi a plochými kameny.

O přesném tvaru a rozměrech další jámy (obj. 2), vzdálené 4 m od objektu 1, se ani V. Čapek ani J. Knies nezmiňují. Uvádějí pouze, že byla o něco menší než objekt 1 a v její výplni, jež byla u dna popelovitá, byl mimo zlomků keramiky a kostí nalezen 8 cm dlouhý železný nůž.

Také jáma označená jako objekt 3 byla menší nežli objekt 1. O jejím tvaru oba badatelé říkají, že byl poněkud podlouhlý. Obsahovala zlomky keramiky, ze kterých je nutno jmenovat dno se značkou kříže v kruhu.

Jako poslední prozkoumal V. Čapek na ostrohu při soutoku obou potoků jámu vzdálenou asi 12 m od objektu 1. Označujeme ji číslem 6. Jedná se o obilní jámu lahvovitého či hruškovitého tvaru s úzkým hrdlem vysokým 0,4 m, které se rozšiřuje v dutinu širokou 1,3 m a vysokou 1,1 m. Do výše 0,4 m byla vyplněna tmavší popelovitou vrstvou, svrchu přepálenou až do červené barvy. Nad ní se výplň objektu skládala z hlíny promíšené s popelem, mazanice a většími i menšími kameny. Mezi nálezy z tohoto objektu jsou kromě keramiky, osteologického materiálu a mazanice s otisky slámy uváděny i přepálené zlomky lidských lebečních kostí.

Další dva objekty označené čísla 4 a 5 prozkoumal V. Čapek na neda-
lekém svahu vzdáleném asi 150 m na východ od ostrohu při soutoku. Ob-

¹⁰ Kromě *Čapkových* článků v Moravské Orlici citovaných v pozn. 7 srov. některé další statě. V. Čapek, Z Oslavan, ČVMSO I, 1884, 124. Týž, Pravěk pohřebiště u Zbejšova, Komenský XI, 1883, 142–144.

¹¹ Srov. J. Knies, Předhistorické nálezy z pozdní doby slovanské na Moravě, ČL III, 1894, 462–464. V popisu objektů zachovávám jeho číslování.

¹² Srov. V. Nekuda, Středověká ves Mstěnice. Deset let archeologického výzkumu 1960–1970, VVM XXIV, 1972, 32–33. M. Beranová, K otázce používání obilních jam v pravěku, AR XVII, 1965, 544–548.

jekt 4 byl opět zásobní nebo obilní jáma, která se velikostí i tvarem shodovala s obilnicí označenou jako objekt 1. Její výplň byla tvořena tmavou hlinou s kameny, zlomky keramiky a kostmi. Podobnou výplň i materiál obsahoval i objekt 5, o jehož rozměrech ani tvaru nás Čapek s Kniesem podrobněji neinformovali. Stejně tak nemůžeme říci nic podrobnějšího o dalších objektech zkoumaných V. Čapkem na této lokalitě.¹³

Z nálezů získaných při výzkumu lokality uvádí V. Čapek mosaznou sponku, kruhový plíšek na našítí o průměru 18 mm, proražený čtyřmi otvory (podobný byl nalezen na zaniklé osadě Potěch),¹⁴ šest železných nožů 8–14 cm dlouhých, hřeby, železný hrot a další zlomky železných předmětů.¹⁵ Popisuje též fragmenty keramiky, kterou zde našel. Byla vyrobena z tuhové nebo slídové hmoty. Typologicky patřily zlomky většinou k hrncovitým nádobám. Dále našel 7 misek, 4 poklice a několik přeslenů. Podotýká, že keramika ze slídnaté hmoty je tenší než z hmoty tuhové. O okrajích Čapek říká, že nejvíce je »široký neb úzký okraj na venek ohrnutý«,¹⁶ (pravděpodobně se zde již vyskytovaly ovalené okraje). Ve výzdobě převažovalo radélko. (»Ornamentika nádob zbejšovských záleží takřka výhradně v horizontálních kruzích ze čtyřhranných neb podlouhlých důlků kolem nádoby vyrytých«)¹⁷ a vedle něj se vyskytoval také žlábkovaný dekor, vlnice a šikmé vseky.¹⁸ Průměry okrajů nádob se pohybovaly kolem čtrnácti, nejvíce však kolem dvaceti centimetrů; velké zásobnicovité hrnce a zásobnice měly v průměru 45–53 cm. Dna misek byla široká kolem 15 cm.¹⁹ Na některých dnech se vyskytly obrazce kříže v kruhu, čtvercenného kříže a další, podle popisu těžko identifikovatelné typy značek.²⁰ Kromě keramiky pocházely z kulturní vrstvy zlomky žernovu a nálezy broušené i štípané kamenné industrie, jež nás upozorňuje na existenci dosud neregistrovaného neolitického sídliště, které leželo buď přímo v místech středověké lokality, nebo v jejím bezprostředním okolí.²¹ Z dalších archeologických pramenů jmenuje V. Čapek osteologický materiál. Kostí náležely údajně koni, hovězímu a vepřovému dobytku, koze a psovi.²² Při této příležitosti se musíme zmínit i o nálezů přepálených lidských lebečních kostí v objektu 6, jež pravděpodobně vedly V. Čapka k závěru, že zkoumané zásobní a obilní jámy jsou žárové hroby. Nálezy lidských pozůstatků v raně středověkých zásobnicích a obilních jamách nejsou sice časté, ale známe je. Jmenujme například obilnici v Bezměrově u Kroměříže.²³

¹³ K popisu objektů srov. V. Čapek, l. c., MO XII (XXI), 1883, č. 76, str. 1. J. Knies, l. c., ČL III, 1894, 463–464.

¹⁴ Sonda S 1. Zjišťovací výzkum historického oddělení Moravského musea v Brně v r. 1971. Uložen tamtéž pod i. č. 53 760.

¹⁵ Srov. V. Čapek, op. cit., MO XII (XXI), 1883, č. 283, str. 2, č. 284, str. 1.

¹⁶ V. Čapek, op. cit., Komenský XI, 1883, 144.

¹⁷ V. Čapek, l. c., Komenský XI, 1883, 144.

¹⁸ Srov. V. Čapek, l. c., MO XII (XXI), 1883, č. 283, str. 2, č. 284, str. 1–2. Týž, op. cit., Komenský XI, 1883, 142–144. J. Knies, op. cit., ČL III, 1894, 462–464.

¹⁹ V. Čapek, l. c., MO XII (XXI), 1883, č. 284, str. 1.

²⁰ J. Knies, op. cit., ČL III, 1894, 464.

²¹ J. Knies, l. c., ČL III, 1894, 464.

²² V. Čapek, l. c., MO XII (XXI), 1883, č. 283, str. 2. J. Knies, op. cit., ČL III, 1894, 462–464.

²³ Srov. V. Spurný, Pozdně hradištní obilnice z okolí Kroměříže, AR IX, 1957, 360 až 361.

Archeologický materiál z Čapkova výzkumu zaniklé středověké osady Studýň byl uložen v Kniesově sbírce²⁴ a nyní je nezvěstný. Pouze dva předměty pocházející z Kniesovy sbírky a uložené dnes v historickém oddělení Moravského muzea v Brně lze snad ztotožnit s popisovými zlomky keramiky z výzkumů V. Čapka.²⁵ Je to polovina soudkovitého hrnku zdobeného na okraji i výduti radélkem (mohl by pocházet z obj. 1)²⁶ a okraj zásobnice.

Hrnek (i. č. 50 829) má svisle vytažený okraj, na povrchu je tmavošedé, na lomu šedé barvy. Materiál je hrubší, s příměsí tuhy a písku (obr. 2, č. 2). Okraj zásobnice (i. č. 50 830) je vně vyhnut, zesílen a svisle i vodorovně seříznut. Podhrdlí je zdobeno vytlačovaným větvíčkovitě uspořádaným motivem, výduť vlnicemi a rýhami. Povrch fragmentu je barvy šedé, lom černý, materiál má příměs tuhy a hrubšího písku (obr. 2, č. 1).

Na lokalitě byl prováděn povrchový průzkum v období let 1970–1973.²⁷ Nálezy se koncentrovaly na poli mezi Neslovickým potokem a svahem nad cestou, kde konal své výzkumy V. Čapek. Sběrem bylo získáno 22 zlomků raněstředověké keramiky. Typologicky jsou zastoupeny okraje, výdutě a dna z hrncovitých a zásobnicovitých nádob. Okraje jsou vně šikmo vyhnuté (obr. 3, č. 1), dvoukónické (obr. 3, č. 2) a zesílené, vodorovně seříznuté (obr. 3, č. 6, 6a). Z výzdoby jsou zastoupeny různé druhy žlábkování, vpichy a vlnice. Výzdoba se obvykle soustřeďuje na podhrdlí a výduť u okraje zásobnicovitě nádoby (obr. 3, č. 6, 6a) též na horní plochu okraje. Barva povrchu je různých odstínů hnědé, černé, v několika případech též šedé a hnědooranžové barvy. Lom je u většiny exemplářů černý a hnědý. Hmota keramiky má obvykle bohatou příměs tuhy a středně zrnitého písku. Celá jedna čtvrtina střepového materiálu je opatřena povrchovou engobou, většinou oranžové nebo hnědé barvy. Častěji se tato engoba objevuje zejména u zásobnicovitých nádob a zásobnic.²⁸

Keramika, která byla nalezena při povrchovém průzkumu zaniklé osady

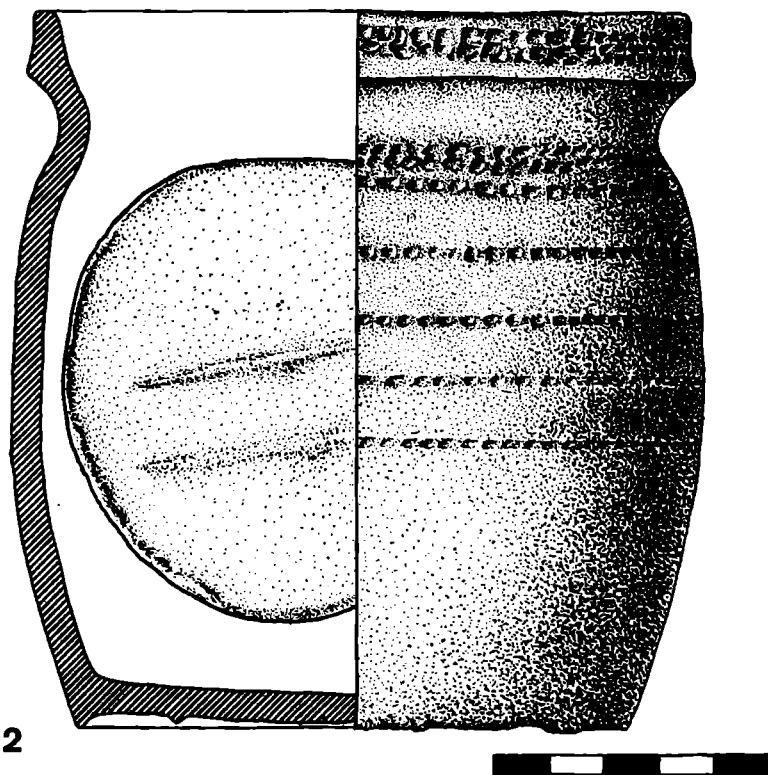
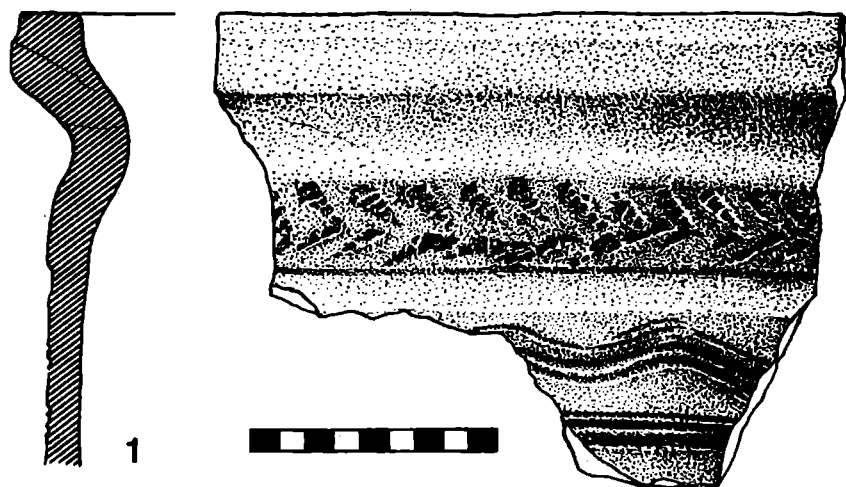
²⁴ J. Knies, *Soupis palaeontologicko-archaeologických sbírek*, ČMMZ III, 1903, 76. *Týž*, Kniesovo museum moravského Krasu ve Sloupě, zvláštní otisk z „Věstníku“ Klubu přírodovědeckého v Prostějově, Prostějov 1906, 9. *Týž*, „Kniesovo museum Mor. Krasu“ ve Sloupě, *Pravěk* III, 1907, 48.

²⁵ V historickém odd. Moravského muzea v Brně byly uloženy tři krabice Kniesova materiálu ze Zbýšova, přeřazené sem z prehist. odd. MM. Dvě z nich obsahovaly keramiky a železné předměty ze sídliště „v Černých“. U materiálu v třetí krabici nebylo místo nálezů blíže určeno. Na základě srovnání materiálu s Čapkovými a Kniesovými popisy (srov. pozn. 26) a poněvadž materiál byl uložen odděleně, se domnívám, že třetí krabice obsahovala část Čapkových nálezů ze ZSO Studýň. Kromě raněstředověkého materiálu ze Studýně byla prehist. odd. MM v Brně předána s Kniesovou sbírkou kamenná broušená industrie z téže lokality (srov. I. L. *Cervínka*, *Moravské starožitnosti* II. O pokolení skrčených koster na Moravě, Kojetín na Hané 1908, 108; „klenutá motýčka“ ze Zbýšova, původně z Kniesovy sbírky, nyní uložená v prehist. odd. MM v Brně, je uvedena v archivu AÚ ČSAV pod č. j. 884/47) a podle Čapka kostru psa z obj. 1 vlastnil ve své sbírce K. J. *Maška* (V. *Čapek*, *Z Oslavan*, ČVMŠO I, 1884, 124.

²⁶ J. Knies, op. cit., ČL III, 1894, 463. V. *Čapek*, op. cit., *Komenský* XI, 1883, 143. Při popisu obj. 1 Knies uvádí, že „poblíž leželo asi 1/4 stěny pěkné nádoby 2,5 dcm vysoké, nad ní skoro polovice menšího hrnečka silně očázeného. Obě ozdobeny byly horizontálními řadami důlků“. (tj. radélkem.)

²⁷ Povrchový průzkum na lokalitě prováděl autor dne 16. IX. a 11. X. 1970, 29. VIII. a 25. IX. 1971 a 23. XI. 1973.

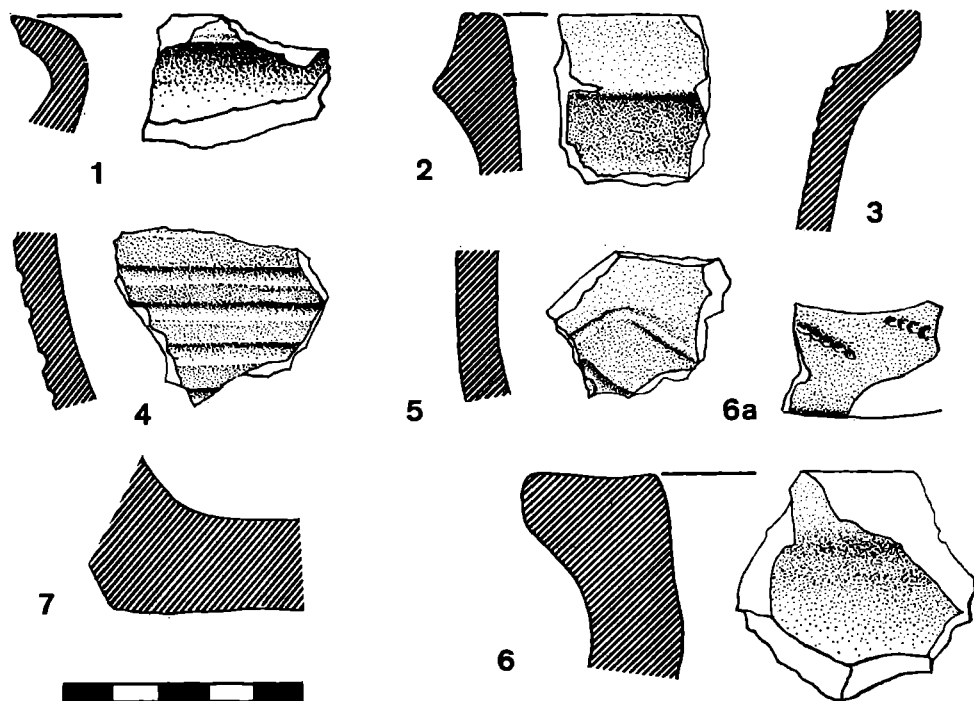
²⁸ Archeologický materiál z povrchového průzkumu je uložen v historickém oddělení MM v Brně pod i. č. 50 948–51 006.

Obr. 2. Studýň. Zaniklá středověká osada u Zbýšova (okr. Brno-venkov). Nálezy V. Čapka.
(Kresba Z. Měřinský.)

Studýň, nese všechny znaky raněstředověké keramiky a lze ji srovnat s nálezy ze zaniklých osad Potěch u Reznovic,²⁹ ze sídliště „v Černých“ u Zbýšova³⁰ a se starší keramikou z Řevušína.³¹ V. Čapek však popisuje z některých jam i zlomky tenkostěnné keramiky vyrobené ze slídové hmoty, o níž říká, že se »poněkud nynějším černým páleným nádobám podobají«. ³² Jednalo se patrně o podobnou keramiku, jakou známe z Řevušína a kterou označujeme za vyspělé středověké hrncířské zboží 2. poloviny 13.–14. století. Toto zjištění odpovídá historickým pramenům o Studýni.

První zprávu o vsi máme z roku 1269, když byla její část prodána klášteru cisterciáček v Oslavanech,³³ několikrát se Studýň v pramenech jmenuje roku 1281³⁴ a naposledy se její jméno uvádí ve třech listinách z roku 1288, kdy další část osady připadla oslavanskému klášteru.³⁵

Obr. 3. Studýň. Zaniklá středověká osada u Zbýšova (okr. Brno-venkov). Keramika nalezená při povrchovém průzkumu. (Kresba Z. Měřinský.)

²⁹ Srov. *Zd. Měřinský*, Zaniklé osady na panství kláštera v Oslavanech, rkp. dipl. práce na katedře prehistorie FF UJEP v Brně, Brno 1972, 32–49.

³⁰ Srov. *Zd. Měřinský*, Zaniklé osady na panství kláštera v Oslavanech, Brno 1972, 70–76.

³¹ Srov. *Zd. Měřinský*, Zaniklá osada Řevušín u Nové Vsi (okr. Brno-venkov), VVM XXII, 1970, 30–42.

³² V. Čapek, l. c., *Komenský XI*, 1883, 144.

³³ CDM IV, 39 č. 31, 40 č. 32.

³⁴ CDM IV, 253 č. 187, 257–258 č. 192, 266–267 č. 202.

³⁵ CDM IV, 350–351 č. 272, 351 č. 273, 352 č. 274.

Pro 2. polovinu 13. století můžeme předpokládat, že výplň některých objektů mohla obsahovat jak vyspělou středověkou keramiku, tak i zlomky keramiky s hradištními tradicemi. Nedostatek hmotných pramenů ze Studýně nám však nedovoluje vyvodit z nich o lokalitě větší závěry. Podle Čapkových výzkumů víme, že osídlení na Studýni se koncentrovalo do dvou míst, vzdálených od sebe asi 150–200 m. Je možné, že toto rozvržení sídliště souvisí s rozdělením vlastnictví osady mezi oslavanský klášter a světské feudály (Bohuš z Drahotuš), tak jak nám to v letech 1269–1288 dokládají písemné prameny. Vzhledem k metodě Čapkova výzkumu nebyly na lokalitě zachyceny žádné sídelní objekty, ať už by to byly zemnice, kůlové stavby či kamenné základy nadzemních objektů, jejichž existenci můžeme pro období konce 13. století již předpokládat. Byly zachyceny pouze zahloubené jámy, o tvaru, velikosti a obsahu si můžeme udělat na základě popisů obou badatelů poměrně dobrou představu. Nejméně polovina z nich byly jámy obilní či zásobní, jež by se podle současných poznatků z výzkumů raněstředověkých a středověkých sídlišť měly nacházet v bezprostřední blízkosti sídelních objektů. Popis obsahu jam, dochovaný materiál i nálezy z povrchového průzkumu lokality nám umožňují rámcově datovat existenci osady do 12.–13. století. Od kdy a jak dlouho byla osedlá, nemůžeme zatím podle hmotných pramenů přesněji stanovit. Tato zaniklá vesnice by si zasloužila další výzkum, poněvadž vzhledem k existenci sídliště ještě na konci 13. století, má zdejší archeologický materiál klíčový význam pro stanovení relativní a absolutní chronologie keramiky 13. století i pro otázky spojené s hospodářskými a materiálními přeměnami středověkých agrárních sídlišť v tomto období.³⁶

Ještě téhož roku pokračoval V. Čapek v archeologickém průzkumu zbýšovského okolí a v polní trati „Mosty“, později nazývané též „v Černých“, zjistil další raněstředověké sídliště.³⁷ (Srov. obr. 1, poloha označená č. 2.) Tuto lokalitu nelze prozatím ztotožnit s žádnou osadou uváděnou v písemných pramenech 12.–13. století,³⁸ i když archeologický materiál z Čapkova výzkumu³⁹ i povrchových sběrů prováděných na lokalitě v letech 1970 až 1971⁴⁰ lze datovat právě do rozmezí let 1250–1350.⁴¹

³⁶ Srov. V. Nekuda, Zur Problematik der Wüstungsforschung in der Tschechoslowakei, CMMZ LV/II, 1970, 18.

³⁷ Srov. V. Čapek, l. c., ČVMŠO I, 1884, 124. *Týž*, op. cit., MO XII (XXI), 1883, č. 283, str. 1. J. Knies, l. c., ČL III, 1894, 464.

³⁸ Původně jsem se domníval, že lokalitu mohu ztotožnit s neznámými Kukvicemi (srov. P. Michna, Přehled archeologických výzkumů na Moravě za rok 1970, VVM XXIII, 1971, 264, obr. 6, č. 3 na str. 260). Poněvadž Kukvice lze ztotožnit s Čikovem u Velké Bíteše, bylo nutno od této myšlenky upustit (srov. Zd. Měřinský, Několik poznámek k místopisným záhadám v dějinách oslavanského kláštera, ČMM XCII, 1973, v tisku).

³⁹ Byl uložen ve sbírce Kniesové (srov. J. Knies, l. c., ČMMZ III, 1903, 76 a lit. uvedenou v pozn. 24) a jeho zbytky se dostaly do prehist. odd. MM v Brně a odtud do odd. historického, kde jsou uloženy pod i. č. 50 831–844.

⁴⁰ Ulož. hist. odd. MM v Brně pod i. č. 51 007–080. Část materiálu ze sběru Fr. Grosse je uložena v Muzeu pro okres Brno-venkov v Ivančicích, bez i. č.

⁴¹ Datování materiálu bylo provedeno na základě statistického vyhodnocení a srovnání s nálezy na lokalitách Potěch, Studýň, Řevušín i na základě analogických nálezů z jiných moravských raněstředověkých lokalit. Srov. Zd. Měřinský, Zaniklé osady na panství kláštera v Oslavanech, Brno 1972, 70–76, 122–195.

V následujícím roce 1883⁴² zjistil V. Čapek spolu se svým přítelem J. Kniesem stopy po raněstředověkém osídlení v prostoru „Potěchovy zmolý“ nedaleko Reznovic, v místech, kde stávala zaniklá osada Potěch.⁴³ Dvě jámy, které byly narušeny zmolou, oba badatelé prokopali. Podobně jako na Studýni se jednalo o jámy zásobní či obilní. Jedna z nich byla lahovitého nebo hruškovitého tvaru s hrdlem širokým u vrchu 0,85 m a rozšiřujícím se v dutinu o největším průměru 1,4 m. Celková hloubka objektu byla 2,4 m, výplň tvořila popelovitá hlína s uhlíky, kostmi a zlomky keramiky. Další objekt, tvarově shodný s předchozím, měl údajně dno i stěny vyloženy plochými kameny. Kromě keramiky byl z výplně jam získán železný nůž, hřeb, přeslen vyrobený ze střepe a tzv. kostěná brusle. Kosti náležely podle Kniese koni, vepři, koze a hovězímu dobytku.⁴⁴

Archeologický materiál z Potěchu sdílel podobný osud jako nálezy ze Studýně a sídlisté „v Černých“ u Zbýšova⁴⁵ a nakonec se jeho zbytky dostaly do sbírek historického oddělení Moravského muzea v Brně.⁴⁶ Kolekci tvoří dvě tzv. kostěné brusle dlouhé 21 a 18 cm (i. č. 50 828, 79 377),⁴⁷ přeslen (i. č. 50 827; obr. 5:2) a výdutě i okrajové zlomky keramiky. Okraje jsou vně vyhnuté a šikmo seříznuté (obr. 4:1,2), svisle vytažené (obr. 4:3, 4,6,8), formované do okruží (obr. 4:5,7) a jeden vně zesílený, vodorovně a svisle seříznutý okraj patří zásobnicovité nádobě (obr. 5:7). Pestré je složení výzdobných motivů, které se soustřeďují na svislé vnější plochy okrajů, podhrdlí a výdutě nádob. Na souboru z Kniesova a Čapkova výzkumu je zastoupen dekor jednoduchých několikanásobných vlnic, žlábků, šikmých vseky, jemné rýžky a horizontální pásy drobných, radélkem provedených obdélníčků a čtverečků. Povrch nádob je většinou hnědé, černé a tmavosédké barvy, lom střepe je černý, někdy též hnědý. V několika případech byl povrch opatřen hnědou a šedou engobou (i. č. 50 811, 50 818, 50 825, 50 826). Hmotu keramiky tvoří nejčastěji hlína s bohatou příměsí tuhy a středně zrnitého, někdy i hrubšího písku.

Čapkovu a Kniesovu kolekci nálezů ze zaniklé osady Potěch můžeme na

⁴² Původně jsem výzkum datoval k roku 1882 (srov. *Zd. Měšťanský*, Zaniklé osady na panství kláštera v Oslavanech, Universitas 73 VI, 1973 č. 5, 68), ale podle *Čapkových a Kniesových* článků proběhl v létě roku 1883. (Srov. V. Čapek, l. c., MO XII (XXI), 1883, č. 283, str. 1. *Týž*, l. c., ČVM SO I, 1884, 124. J. Knies, Nově objevené předkřesťanské pohřebiště u Reznovic na Moravě, Rodinná Kronika II, 1884, č. 13 z 12. ledna, str. 196, 198. Dále jsou zmínky o výzkumu v: J. Knies, op. cit., ČL III, 1894, 462).

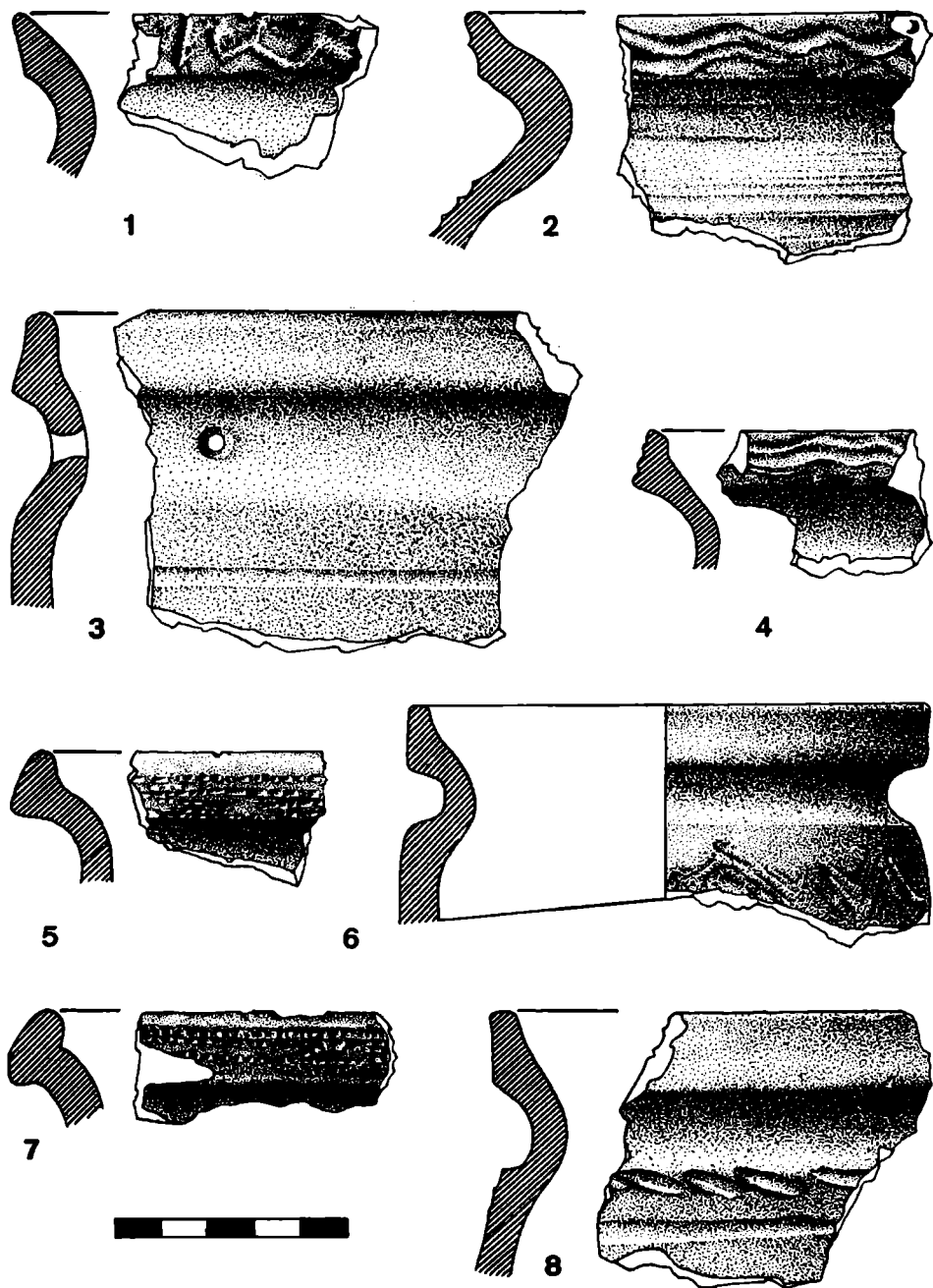
⁴³ Osada stávala na levém břehu řeky Jihlavy v exponované poloze, jež byla osídlena již kulturou s volutovou keramikou a dále kulturami jevišovickou a horákovskou (srov. archiv AÚ ČSAV Brno, č. j. 1871/82 a č. j. 463/46). V místě osady prováděny v letech 1970–1971 povrchové sběry a roku 1971 zjišťovací výzkum (materiál uložen v hist. a prehist. odd. MM v Brně). Srov. *Zd. Měšťanský*, l. c., Universitas 73 VI, 1973, č. 5, 68–69.

⁴⁴ Srov. J. Knies, op. cit., Rodinná Kronika II, 1884, 196, 198. *Týž*, l. c., ČL III, 1894, 462.

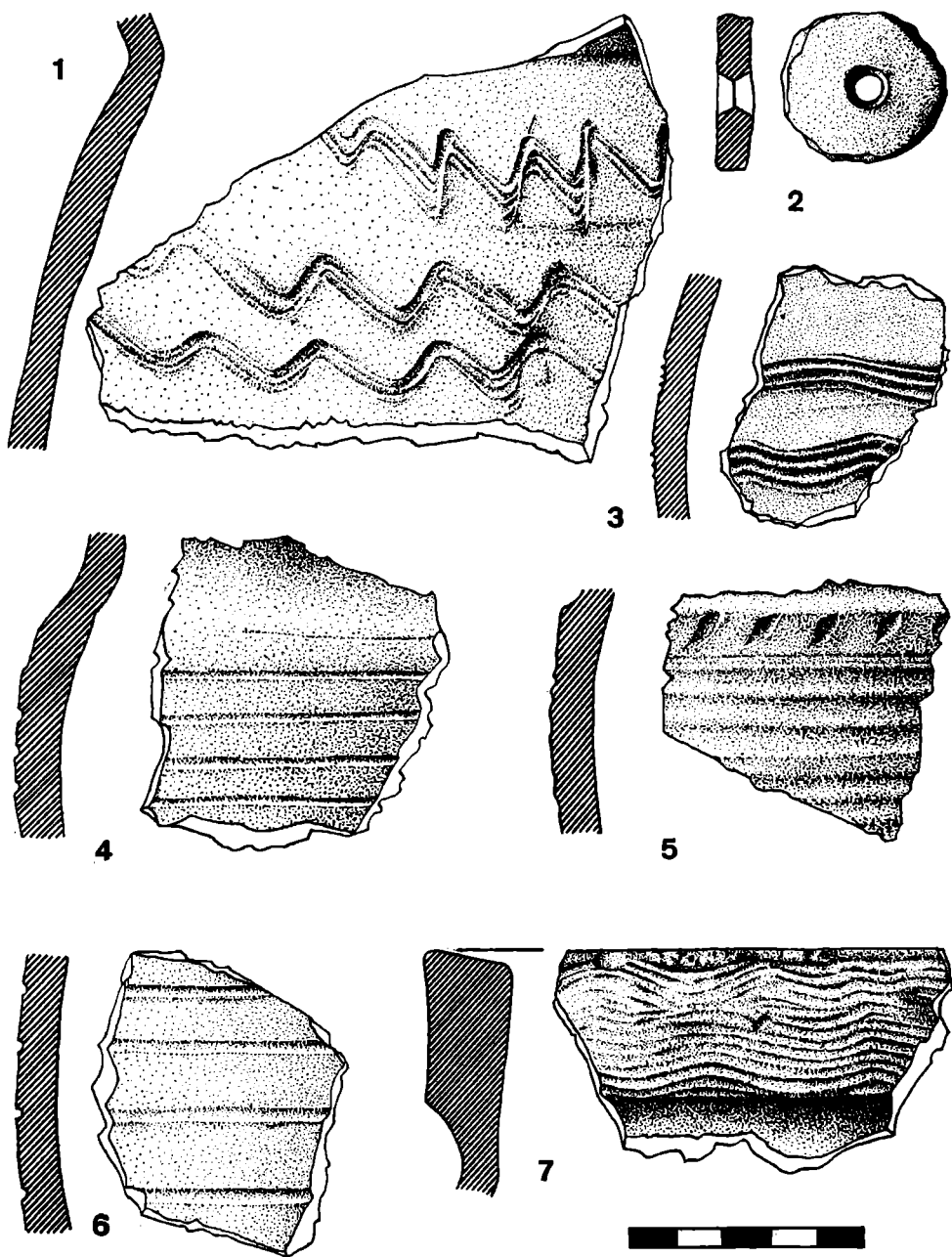
⁴⁵ Uložen v Kniesově sbírce, s kterou se dostal do sbírek prehist. odd. MM v Brně. Srov. J. Knies, op. cit., CMMZ III, 1903, 74. *Týž*, l. c., Pravěk III, 1907, 48. *Týž*, Kniesovo museum moravského Krasu ve Sloupě, zvl. otisk z „Věstníku“ Klubu přírodovědeckého v Prostějově, Prostějov 1906, 9.

⁴⁶ Ulož. pod i. č. 50 811–828.

⁴⁷ Knies se při výčtu nálezů zmiňuje pouze o jedné brusli. Druhá je uložena v prehist. odd. MM v Brně pod i. č. 79 377.

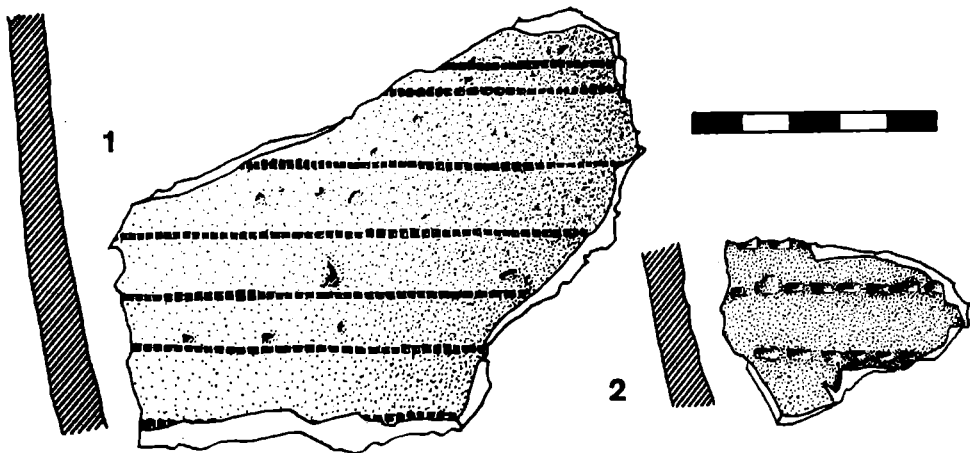

Obr. 4. Potěch. Zaniklá středověká osada u Řeznovic (okr. Brno-venkov). Nálezy V. Čapka a J. Kniese. (Kresba Z. Měřinský.)

Obr. 5. Potěch. Zaniklá středověká osada u Řezovic (okr. Brno-venkov). Nálezy V. Čapka a J. Kniese. (Kresba Z. Měřinský.)

základě srovnání s materiálem získaným při povrchovém průzkumu lokality v letech 1970–1971 i zjišťovacím výzkumu v roce 1971 (S 1, S 2, S 3) a na základě vyhodnocení těchto souborů vročit do období 12. a první poloviny 13. století.⁴⁸ Na zařazení kolekce do této doby poukazuje i poměrně bohaté zastoupení radélkem provedeného dekoru drobných čtverečků a obdélníků (obr. 4:5,7; obr. 6:1,2), jehož největší výskyt v raněstředověkých (pozdňehradištních) nálezech keramiky bývá na Moravě kladen do konce 12. a první poloviny 13. století.⁴⁹ Důležitým ukazatelem pro datování počátků existence raněstředověkého sídliště Potěch jsou některé keramické zlomky ze sondy S 1,⁵⁰ pro něž nacházíme analogie v nálezech na nedalekém hradisku Rokytná u Moravského Krumlova. Nálezový celek datovaný mincí, jenž tam byl získán, pochází pravděpodobně z konce 11. až počátku 12. století.⁵¹ Zánik Potěchu proběhl někdy po roce 1245, kdy je ves poprvé a naposledy doložena písemnými prameny.⁵²

Obr. 6. Potěch. Zaniklá středověká osada u Řeznovic (okr. Brno-venkov). Výdutě středověkých nádob s radélkovanou výzdobou z výzkumu V. Čapka a J. Kniese. (Kresba Z. Měřinský.)

Na předcházejících stránkách jsme se pokusili zrekonstruovat, stručně popsat a zhodnotit výsledky výzkumů Václava Čapka a Jana Kniese, které prováděli v letech 1882–1883 na zaniklých osadách Studýň, Potěch a na sídlišti „v Černých“ u Zbýšova. I když údaje, jež jsme získali, nemají vzhle-

⁴⁸ K datování a vyhodnocení materiálu srov. pozn. 41. Viz též *Zd. Měřinský*, Zaniklé osady na panství kláštera v Oslavanech, Brno 1972, 32–49, 122–195.

⁴⁹ K problematice datování radélkované výzdoby na Moravě srov. *Zd. Měřinský*, Zaniklé osady na panství kláštera v Oslavanech, Brno 1972, 154–158. *Boris Novotný*, Výzkum vesnického sídliště z pozdní doby hradištní u Přítluck (okr. Břeclav). Zaniklé středověké vesnice v ČSSR ve světle archeologických výzkumů 1, Uherské Hradiště 1971, 151–152, tab. 19 na str. 145 a diskuse na str. 154. *V. Goš*, Slovanská osada z 9. až 13. století v Mohelnici, *tamtéž*, 157.

⁵⁰ Srov. *Zd. Měřinský*, I. c., Universitas 72 VI, 1973, č. 5, 68–69.

⁵¹ *V. Nekuda – J. Sejbal*, Keramika ze sídliště 11. století z Rokytné u Moravského Krumlova, *Moravské numismatické zprávy VII*, 1960, 23 n.

⁵² *CDB IV*, 159–161, č. 71.

dem ke stáří a charakteru sídlištních objektů ani rozsahu výzkumu takový význam, jako například údaje získané z Jelínkova výzkumu u Běština na Hořovicu,⁵³ a i když je dnes hodnota těchto výzkumů především historická, zůstává skutečností, že díky poměrně přesným popisům obou badatelů můžeme místa sídlišť i výzkumů přesně určit, udělat si představu o rozměrech, tvaru a funkci některých objektů (především zásobních či obilních jam, tvořících většinu zkoumaných objektů) a těchto poznatků využít pro další úvahy o rozvržení sídlišť i dalších objektů, jež bychom zde mohli plošným archeologickým výzkumem odkrýt (srov. Studýň). Pro naše závěry jsou důležité celkem přesné popisy výpíně jednotlivých jam a nálezů, které z nich pocházejí, i to, že část archeologického materiálu nalezeného při výzkumech se nám podařilo ve sbírkách Moravského muzea v Brně identifikovat a lze jej spolu s některými poznatky získanými při studiu Čapkových a Kniesových článků, nálezy z povrchových průzkumů a zjišťovacích sond i historickými prameny použít k datování existence všech třech lokalit. Oba badatelé si všimli i osteologického materiálu a snažili se alespoň sumárně postihnout jakým druhům zvířat náležel.

Čapkovy a Kniesovy výzkumy Studýně a Potěchu v letech 1882–1883 jsou na Moravě bezesporu nejstarším dokladem archeologického zájmu o zaniklé osady. Podobně jako B. Jelínek považoval sice V. Čapek v duchu dobových názorů jámy prokopané na Studýni a o rok později s Kniesem na Potěchu za žárové hroby (částecně jej k tomu vedl i nález zlomků lidských lebečních kostí v jednom z objektů), ale již v člancích publikovaných roku 1883 v Moravské Orlici⁵⁴ a Komenském⁵⁵ si je vědom, že v místě jeho vykopávek stávala zaniklá osada.⁵⁶ J. Knies zhruba o deset let později, roku 1894, v soupisu moravských slovanských památek opravil Čapkovu a vlastně i svoji interpretaci objektů ze Studýně a Potěchu, označil je s výjimkou obj. 6 ze Studýně za odpadkové jámy a při popisu nálezů ze Studýně opakoval Čapkovu zmínku o lidové tradici, jež do těchto míst kladla ves Studenec.⁵⁷ Konečně roku 1907 při popisu své sbírky Knies říká, že »zaniklé vesnice zastoupeny zde nálezy z Potěchova u Řeznovic, o němž činí se zmínka r. 1245 a ze Studence u Zbejšova r. 1281, 1288«.⁵⁸

Údaje Václava Čapka a Jana Kniese o raněstředověkých osadách Potěch, Studýň a sídlišti „v Černých“ u Zbýšova převzala později řada badatelů, z nichž jmenujme alespoň A. Kratochvíla,⁵⁹ I. L. Červinku,⁶⁰ V. Nekudu⁶¹ a původní publikace nálezů i nálezových okolností v lokálních, dnes těžko dostupných novinách a časopisech upadla časem v zapomenutí.

⁵³ Srov. *Zd. Smetánka – V. Scheufler*, op. cit., ČL L, 1963, 231–236.

⁵⁴ V. Čapek, I. c., MO XII (XXI), 1883, č. 76, str. 1.

⁵⁵ V. Čapek, I. c., Komenský XI, 1883, 143.

⁵⁶ V. Čapek, I. c., MO XII (XXI), 1883, č. 76, str. 1 cituje lidovou tradici a píše: »Byla prý tu vesnička „Studenec“ (vedlejší trať polní sluje „ve Studených“), možno prý tu někdy hláhol zvonů slyšeti, jindy tu pozorovány v noci jakés postavy.«

⁵⁷ J. Knies, I. c., ČL III, 1894, 462. Srov. též pozn. 56.

⁵⁸ J. Knies, I. c., Právěk III, 1907, 48.

⁵⁹ A. Kratochvíl, *Vlastivěda moravská, Ivančický okres*, Brno 1904, 312, 360–361.

⁶⁰ I. L. Červinka, *Morava za pravěku*, Brno 1902, 329–330.

Týž, *Slované na Moravě a říše velkomoravská*, Brno 1928, 182.

Týž, *Pusté vsi*, Brno 1942, rukopis AÚ ČSAV v Brně, 187.

⁶¹ V. Nekuda, *Zaniklé osady na Moravě v období feudalismu*, Brno 1961, 44–45, 48.

ПЕРВЫЕ АРХЕОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ СРЕДНЕВЕКОВЫХ ПОСЕЛЕНИЙ В МОРАВИИ

(К истории моравской археологии)

До сих пор предполагалось, что первое археологическое исследование средневекового поселения в Моравии осуществилось в 1938 г., когда К. Ширмайсен открыл в восточной части деревни Великая Стржелина (р-н Оломоуц) несколько производственных объектов, возможно открыл и одну часть жилища средневекового поселения. Но это не были первые исследования средневекового поселения в Моравии. Эти исследования осуществились раньше и их можно сравнить как хронологически так и их ошибочную интерпретацию с исследованиями Б. Елинека на территории деревни Бештин в области г. Горжовице в 1881 г. Это археологическое исследование считается первым исследованием средневекового поселения на территории Чехии.

Первыми исследователями средневековых поселений в Моравии были палеорнитолог Вацлав Чапек и археолог Ян Книс. Первые археологические исследования осуществил В. Чапек в 1882 г. в местах поселения Студынь около Збышова (р-н Брно). Объекты, которые здесь он открыл, считал под влиянием мнения того времени, могилами с трупосожжением, но через 10 лет правильную оценку этим находкам дал Ян Книс. Здесь Чапек раскопал 9 объектов, по его описанию а также и описанию Книса это были хозяйственные ямы или для хранения зерна. Здесь, кроме керамики и звериных костей, нашли латунную фибулу, круглую железную нашивную пластинку, ряд железных изделий а также шесть железных ножей.

Часть этой коллекции вместе с коллекцией Я. Книса в настоящее время находится в фондах исторического отделения Моравского музея в г. Брно (рис. 2:2). На основе находок Чапека, керамики которую нашли при полевом исследовании местности (рис. 3:), и изучения исторических материалов мы можем предполагать, что средневековое поселение существовало в период 12—13 веков. К этому периоду также относится, найденная здесь, раннесредневековая керамика. Последнее упоминание, об этом средневековом поселении, в исторических источниках датировано 1288 г. Поэтому мы можем предполагать, что к концу 13 века это средневековое поселение переходят в запустение.

Еще в том же 1882 г. В. Чапек обнаружил в окрестностях Збышова другие ранне-средневековые поселения в урочище „в Черных“. В следующем 1883 г. совместно с Я. Книсом он провел исследование средневекового поселения Потех возле Ржезновиц (р-н Брно). Здесь также они открыли несколько хозяйственных ям или зерновых. В этих объектах археологи открыли костянные коньки, железный нож, пряслицу, кости и обломки керамики (рис. 4—6). Археологический материал из села Студынь а также материал из села Потех находятся в историческом отделении Моравского музея в г. Брно. При сравнении этого материала с археологическими находками с 1971 г. с этого же места а также с других моравских средневековых поселений мы можем утверждать то, что коллекции Чапека а Книса относятся к 12 веку и первой половине 13 века. Эти выводы нам также подтверждают и исторические источники, которые нам доказывают, что это средневековое поселение переходят в запустение после 1245 г., когда король Вацлав I, подарил его монастырю в Ославанах.

Сегодня исследования Чапека и Книса средневековых поселений Студыне и Потех имеют прежде всего значение историческое. Их исследование нам дают возможность уяснить и узнать размеры, форму и функцию этих исторических объектов. Их описания нам дают возможность сегодня отчетливо определить местонахождение этих средневековых поселений а также большую цену имеют и их археологические находки, которые нам позволяют произвести сравнение с историческими источниками и тем самым позволяют нам приблизительно установить время в котором эти поселения существовали.

Все это подтверждает тот факт, что Вацлав Чапек и Ян Книс были первыми археологами в Моравии, которые в 1882—1883 годах первыми открыли и изучили средневековые поселения на территории Моравии. Необходимо обратить особое внимание на этот факт и потому, что первоначальные публикации об этих археологических исследованиях в местных моравских журналах и газетах того времени тяжело доступны широкому кругу археологов и историков а поэтому были забыты.

Перевел Е. Петров

ERSTE ARCHÄOLOGISCHE AUSGRABUNGEN DER MITTELALTERLICHEN WÜSTUNGEN IN MÄHREN

(Ein Beitrag zur Geschichte der mährischen Archäologie)

Bisher wurde im allgemeinen die Ansicht vertreten, daß die erste archäologische Untersuchung der mittelalterlichen Wüstung in Mähren im Jahre 1938 unternommen worden ist, wo K. Schirmeisen im östlichen Teil des Dorfes Velká Střelná (Kreis Olomouc) einige Produktionsobjekte entdeckt hat, möglicherweise auch einen Teil eines Wohnungsobjektes einer mittelalterlichen Siedlung. Das sind jedoch keineswegs die ersten archäologischen Ausgrabungen einer mittelalterlichen Wüstung gewesen. Diese sind viel eher unternommen worden, und sie können sowohl chronologisch, als auch durch eine falsche Interpretierung bedingt, mit der Forschungsarbeit von B. Jelinek in Siedlung Běstín, in der Gegend von Hořovice, im Jahre 1881 verglichen werden. Diese Forschungsarbeiten werden im allgemeinen für die erste archäologische Untersuchung einer mittelalterlichen Wüstung in Böhmen gehalten.

Am Anfang des archäologischen Interesses für die mährische Wüstung standen zwei bekannte Forscher, der Paleornithologe Václav Čapek sowie der Archäologe Jan Knies. V. Čapek hat im Jahre 1882 eine Forschung im Raum der Wüstung Studýň bei Zbýšov (Kreis Brno) unternommen. Objekte, welche er ausgegraben hat, hat er irrümlicherweise unter dem Einfluß der damaligen Ansichten für Brandgraben gehalten. Erst 10 Jahre später sind seine Ansichten von J. Knies korrigiert worden. Insgesamt hat Čapek an diesem Ort 9 Objekte ausgegraben, laut seiner Ansichten sowie deren von Knies Getreide- und Vorratsgruben. Außer Keramik und Hundeknochen werden im Fundmaterial eine Messingschnalle, ein Blechring zum Annähen, sechs Messer und andere eiserne Gegenstände angeführt. Ein Teil von diesen Funden ist zusammen mit der Sammlung von J. Knies ins Mährische Museum in Brno gekommen, und heutzutage ist diese in der historischen Abteilung des erwähnten Museums deponiert (Abb. 2:1–2).

Aufgrund des Fundmaterials von Čapek sowie der Keramik, die bei der Forschung der oberen Schicht der Fundstelle (Abb. 3:1–7) und des Studiums von historischen Quellen, kann man eine Ansiedlung von Studýň im 12.–13. Jht. annehmen. In diese Zeit fällt auch die frühmittelalterliche, in diesem Raum gefundene, Keramik. Nach dem Jahre 1288, wo die historischen Quellen diese Siedlung zum letzten Mal erwähnen, wird diese zu einer Wüstung.

Noch in demselben Jahr hat V. Čapek die Forschungsarbeiten in der Nähe von Zbýšov fortgesetzt, und hat dabei eine weitere frühmittelalterliche Siedlung in der Gegend „v Cerných“ entdeckt. Im folgenden Jahre 1883 hat er dann mit Jan Knies Ausgrabungen an der Stelle der Wüstung Potěch bei Řeznovice (Kreis Brno) unternommen. Auch diesmal sind einige Vorrats- und Getreidegruben entdeckt worden. Darin sind Schlittknochen, ein Spinnwirtel, sowie Knochen und Keramikscherben gefunden worden (Abb. 4–6). Das archäologische Material aus Potěch hat das gleiche Schicksal wie das Fundmaterial aus Studýň erlitten; seine Reste sind z. Z. im Mährischen Museum untergebracht. Aufgrund der Vergleiche mit dem Material, welches im Jahre 1971 an dieser Fundstelle entdeckt worden ist, sowie aufgrund der Vergleiche der bei der Arbeiten von Čapek und Knies entdeckten Keramik mit dem Fundmaterial aus weiteren mährischen frühmittelalterlichen Fundstellen, können wir Čapek's und Knies' Entdeckungen in die Zeit des 12.–¹/₂13. Jht. eingliedern. Dies entspricht auch den historischen Quellen, laut denen zur Wüstung erst nach dem Jahre 1245 gekommen ist, wo die Siedlung vom König Václav I. dem Kloster zu Oslavany geschenkt worden ist.

Vom heutigen Standpunkt gesehen haben die Forschungsarbeiten von Čapek und Knies in der Wüstung Studýň vor allem einen historischen Wert. Trotzdem können sie bestimmte Angaben über die Masse, Form, und den Zweck der damaligen Objekte liefern. Aufgrund der Beschreibungen der beiden Forscher können die örtlichen Bedingungen der Siedlungen sowie die Forschungsarbeiten näher bestimmt werden. Vor allem ist uns ein Teil des archäologischen Fundmaterials überliefert worden, welches gemeinsam mit dem schriftlichen Material von Čapek und Knies, dem Fundmaterial aus späteren Ausgrabungen und historischen Quellen zur Datierung dieser Wüstungen benutzt werden kann.

Es waren also Václav Čapek und Jan Knies, die in den Jahren 1882–1883 am Anfang archäologischen Interesses für die mittelalterlichen Wüstungen in Mähren standen. Es ist nötig auf diese Tatsache aufmerksam zu machen, weil die ursprüngliche Veröffentlichung des Fundmateriales sowie die Presseveröffentlichungen, meist nur in Bezirkszeitungen, bereits vergessen worden sind.

Übersetzt von Lenka Stöckleinová